

Олімпійський і професійний спорт

УДК 796.332.071:159.923.3

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ОСОБИСТІСНИХ ЯКОСТЕЙ СПОРТСМЕНІВ РІЗНОЇ СТАТІ У ФУТБОЛІ

Валентина Воронова¹, Оксана Шинкарук¹, Ольга Борисова¹,
Ірина Хмельницька¹, Віктор Костюкевич²

¹Національний університет фізичного виховання і спорту України, Київ, Україна, professor.voronova@gmail.com

²Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, Вінниця, Україна, kostykevich.vik@gmail.com

<https://doi.org/10.29038/2220-7481-2019-03-78-89>

Анотації

Вступ. Для якісного управління підготовкою важливо враховувати не лише анатомічні, соматичні, фізіологічні, біохімічні, вікові відмінності чоловіків та жінок, а й різницю чоловічої й жіночої психології. **Мета дослідження** — визначення особистісних особливостей кваліфікованих спортсменів у футболі залежно від їх статі. **Методи та організація** — теоретичний аналіз науково-методичної літератури, матеріалів мережі Інтернет, методи психологічної діагностики, математичної статистики. У дослідженні брали участь кваліфіковані спортсмени (16 чоловіків однієї з футбольних команд Вищої ліги; 23 жінки зі складу збірної команди України з футболу). **Результати.** Установлено гендерні відмінності особистісних якостей кваліфікованих футболістів, детерміновані вродженими гендерними особливостями: перевага в чоловіків нейродинамічної властивості гальмування, а в жінок — збудження; показника екстравертованості (20,7 — жінки, 15,6 — чоловіки) та нейротизму (19,4 — жінки, 10,6 — чоловіки); показника ефективності роботи на увагу у футболісток (692,4) і 627,4 у чоловіків; у кваліфікованих футболісток-жінок виявлено вищий рівень мотивації, спрямованої на досягнення успіху; рівень мотивації, спрямованої на уникнення невдачі в спортсменів-чоловіків 15,4; 13,4 — жінки. 48 % футболісток і 56 % футболістів мають порушення актуального психофізіологічного стану спортсмена через різні причини — від труднощів щодо перенесення навантаження, необхідності застосування вольових зусиль для виконання запланованих тренувальних завдань (13 % — жінки; 19 % — чоловіки) до нагальної необхідності відновлення систем організму спортсмена, спрямованості на самозбереження, зниження активної тренувальної діяльності, потреба відпочинку, накопичення енергетичних запасів, посилення анаболічних, асиміляторних процесів (35 % — жінки; 37 % — чоловіки). **Висновки.** Спортивна діяльність у футболі диктує свої вимоги до наявності, необхідного рівня сформованості й ступеня вираженості певної професійно значущої особистісної властивості особистості кваліфікованого спортсмена/спортсменки, що вимагає певного рівня особистісної готовності кваліфікованих футболістів/ футболісток на етапі збереження спортивних досягнень.

Ключові слова: гендерні особливості, гендерні ролі та стереотипи, жіночий спорт, особистісні якості, спортсмени.

Валентина Воронова, Оксана Шинкарук, Ольга Борисова, Ірина Хмельницька, Віктор Костюкевич. Особенности проявления личностных качеств спортсменов разного пола в футболе. Введение. Для качественного управления подготовкой важно учитывать не только анатомические, соматические, физиологические, биохимические, возрастные различия мужчин и женщин, но и разницу мужской и женской психологии. **Цель исследования** — определение личностных особенностей квалифицированных спортсменов в футболе в зависимости от их пола. **Методы и организация** — теоретический анализ научно-методической литературы, материалов сети Интернет, методы психологической диагностики, методы математической статистики. В исследовании принимали участие квалифицированные спортсмены (16 — мужчины одной из футбольных команд Высшей лиги, 23 — женщины из состава сборной команды Украины по футболу). **Результаты.** Установлено различия личностных качеств квалифицированных футболистов, детерминированы врожденными гендерными особенностями: преимущество у мужчин нейродинамического свойства торможения, а у женщин — возбуждение; показателя экстравертованности (20,7 — женщины, 15,6 — мужчины) и нейро-

тизма (19,4 – жінки, 10,6 – чоловіки) показателя ефективності роботи уваги в футболісток (692,4) и 627,4 – у чоловіків; в кваліфікованих футболісток-жінок виявлено більш високий рівень мотивації, направленої на досягнення успіху; рівень мотивації, направленої на уникнення невдачі у спортсменів-чоловіків – 15,4; 13,4 – жінки. 48 % жінок и 56 % футболістів мають порушення актуального психофізіологічного стану спортсмена по різних причинах – от труднощів відносно перенесення навантаження, необхідності застосування волевих зусиль для виконання запланованих тренувальних завдань (13 % – жінки, 19 % – чоловіки) к настоятельній необхідності відновлення систем організму спортсмена, спрямованості на самозбереження, зменшення активної тренувальної діяльності, потребу відпочинку, накоплення енергетичних запасів, посилення анаболічних, асиміляторних процесів (35 % – жінки; 37 % – чоловіки). **Висновки.** Спортивна діяльність в футболі диктує свої вимоги к наявності, необхідного рівня сформованості и ступеня вираженості певної професійно значимої особистісної якості кваліфікованого спортсмена/спортсменки, потребу певного рівня особистісної готовності кваліфікованих футболістів/футболісток на етапі збереження спортивних досягнень.

Ключові слова: гендерні особливості, гендерні ролі и стереотипи, жіночий спорт, особистісні якості, спортсменки.

Valentina Voronova, Oksana Shynkaruk, Olga Borisova, Irene Khmel'nitska, Victor Kostyukovich. Peculiarities of Expression of Personal Qualities of Sportsmen of Different Gender in Football. Introduction. For the quality management of training, it is important to consider not only the anatomical, somatic, physiological, biochemical, age differences between men and women, but also the difference between male and female psychology. **The Purpose** of the study is to determine the personality traits of qualified athletes in football, depending on their gender. **Methods and Organization** – theoretical analysis of scientific and methodological literature, materials of the Internet, methods of psychological diagnostics, methods of mathematical statistics. Qualified athletes (16 men from one of the Major League football teams; 23 women from the Ukrainian national football team) participated in the study. **Results.** Gender differences in the personality traits of skilled football players have been determined, determined by innate gender characteristics: the predominance in men of the neurodynamic property of inhibition, and in women of excitement; Extraversion rates (20,7 – women, 15,6 – men) and neuroticism (19,4 – women, 10,6 – men); an indicator of the effectiveness of attention work in football players (692,4) and 627,4 in men; skilled female football players have a higher level of motivation to succeed; the level of motivation aimed at avoiding failure in male athletes 15,4; 13,4 – women. 48 % of football players and 56 % of football players have violations of the actual psychophysiological condition of the athlete due to various reasons - from difficulties in relation to the load transfer, the need to use volitional efforts to perform the planned training tasks (13 % – women; 19 % – men) to the urgent need to restore the systems of the body of the athlete, orientation on self-preservation, reduction of active training activity, need of rest, accumulation of energy reserves, strengthening of anabolic, assimilatory processes (35 % – of women; 37 % – male). **Conclusions.** Sports activities in football dictate their requirements for the presence, the required level of formation and the degree of expression of a certain professionally significant personality trait of a qualified athlete/athlete, which requires a certain level of personal readiness of qualified footballers/football players at the stage of maintaining sports achievements.

Key words: gender characteristics, gender roles and stereotypes, women's sports, personal qualities, athletes.

Вступ. Постановка проблеми. Протягом останніх десятиліть зберігається стійкий інтерес до теми жіночого спорту, особливостей тренувального процесу жінок, специфіки та їх відмінностей від підготовки спортсменів-чоловіків тощо. Тому питання підвищення ефективності діяльності жінок у спорті та напрями впливу на необхідні для цього особистісні їхні якості на сьогодні в спортивній науці є актуальним [21; 40].

У різних країнах із різним суспільним укладом гендерні системи відрізняються за особливостями поглядів на місце й роль жінок і чоловіків, проте, як зазначають А. В. Фурман, Т. Л. Надвична, спільним для них є асиметричність систем, коли роль чоловіків вважається переважною та беззаперечною, а жінок – незначною, другорядною [9].

Виховання й становлення гендерної свідомості людей у кожній країні визначається загальними культурними стереотипами, обрядами, нормами та поглядами, відступ або ігнорування яких не сприймається або навіть карається суспільством [9; 15].

С. М. Оксамитна зазначає, що від народження людина виконує гендерні ролі, які є біологічно або соціально-культурно зумовленими. До біологічних, а отже незмінних, ролей відносять притаманні лише чоловікам або жінкам – вагітність жінки, годування груддю, дочка, бабуся; генетичний батько, син, дідусь [22]. Ці погляди дуже стійкі й характерні для кожного певного суспільства та історичної епохи. Інші гендерні ролі, які виконують чоловіки та жінки протягом життя, зумовлені соціально-культурними

чинниками. Згідно з наявними даними, статеві відмінності тісно пов'язані з процесом соціалізації дитини (приблизно від народження до статевозрілого віку), що відбувається під впливом сімейного виховання, контактів з однолітками в дитсадку й школі, протягом навчання та ігор [15; 18].

Різниця гендерних ролей зумовила зміст стереотипів гендерних рис, якими протягом століть наділяли чоловіків і жінок і які сформували суспільні погляди на професійні можливості та статусні рівні, котрі займає чоловік/жінка в суспільстві [11; 22]. Так, у більшості випадків зазначається, що чоловіки розсудливі, витривалі, неемоційні, зосереджені, об'єктивні, забобонні, замкнуті, з агресивною реакцією самозахисту, стресогальмівні, стримані тощо, а жінки занадто емоційні, ніжні, чуйні, із перевагою почуття любові та материнства, вразливі, із послабленим прогнозуванням, хитрі та вправні й т. ін. [15; 22; 34]. М. Г. Ткалич та Ш. Берн акцентують увагу на тому, що гендерні стереотипи можуть негативно впливати на розвиток особистості і чоловіка, і жінки, гальмуючи ті з них, які не відповідають усталеним та нав'язаним певним суспільством [3; 28]. Зазначено, що наявні стереотипи щодо психологічних рис жінок і чоловіків не завжди обґрунтовані, оскільки і жінки мають міцні вольові якості, значну практичність, наполегливість у досягненні мети, відповідальність тощо [31]. Відмінною гендерною жіночою рисою є чудове сприйняття, яке забезпечує швидкість засвоєння побаченого або почутого, у результаті чого через не менш швидкий обмін інформацією між півкулями мозку (за сприяння жіночого гормону естрогену) всі візуальні чи аудіальні сигнали моментально розшифровуються та порівнюються [16; 23]. Хоча в літературі трапляється чітка характеристика психологічних типів чоловіків і жінок [15; 34; 38], однак наголошено, що чоловіки й жінки, вільні від конкретної статевої типологізації, мають ширші можливості прояву поведінкових реакцій і більш успішні в психологічних можливостях [39; 43–45].

Можливості спорту зумовили значну зміну сутності гендерних відносин майже в кожному суспільстві, навіть у тих із них, де погляди на роль і статус жінки в суспільстві й досі залишаються досить консервативними [12; 19; 20]. Проте історичний ракурс участі жінок в Олімпійських іграх свідчить, що жінки-спортсменки швидкими темпами доводять свої можливості. У 1895 р. в Америці вперше жінки змагалися в стрибках із жердиною; в Олімпійських іграх з'явилися змагання серед жінок: теніс – 1900 р., стрільба з лука – 1904 р., плавання, стрибки у воду – 1912 р., легка атлетика, гімнастика спортивна – 1928 р., веслування на байдарках і каное – 1948 р. і т. ін. [36]. Згідно зі статистичними даними М. М. Булатової, уже у 2016 р. в 306 видах змагань Ігор Олімпіад було 134 жіночі види змагань, що становило 43,79 % від їх загальної кількості [4]. Аналізуючи наведені в статті дані, ми радше мусимо говорити про гендерну нерівність у ставленні до спортсменів-чоловіків, оскільки автор зазначає, що «...сьогодні є два види спорту, в яких змагання проводять тільки серед жінок – це синхронне (артистичне) плавання і художня гімнастика» [4, с. 329]. Кінець вісімдесятих років минулого століття характеризувався початком великої кількості досліджень у різних сферах науки, пов'язаних із гендерною проблематикою, що стосувалися відмінностей між чоловіками й жінками. При цьому чітко зазначалася необхідність розрізнення під час вивчення питань гендерної рівності та однаковості, оскільки перше повинно бути предметом вивчення політики й моралі, а друге – науки [23]. У 1994 р. в м. Брайтон (Англія) під час міжнародної конференції «Женщины и спорт» прийнято декларацію, у якій наголошувалося на нагальній необхідності різнобічного вивчення такої складної проблеми, як жіночий спорт [32]. Хоча щодо цього питання сьогодні можна відзначити зростання кількості публікацій, розширення складу авторів, різноманітність розглянутих проблем, проте питання, які досліджують і висвітлюють у своїх роботах науковці, усе ще переважно стосуються фізіологічних особливостей жіночого організму, особливостей жінок-керівників, атмосфери в чоловічо-жіночому колективі, гомогенності й гетерогенності складу спортивної команди, моделей педагогічної гендерної взаємодії, урізноманітнення спортивних спеціалізацій жінок, гендерних ролей тощо [15; 27; 35], тоді як у спортивній науці особливості їх особистості та специфіка формування необхідних для успішної спеціалізації в певному виді спорту якостей залишаються все ще маловивченими. Що стосується питання впливу певної спеціалізації на прояв фемінності чи маскулінності спортсменок-жінок, то сучасні науковці не обійшли його увагою. Виявилось, що дівчата-спортсменки добре поєднують низку маскулінних якостей (змагальність, наполегливість, безкомпромісність і т. ін.) із високим рівнем фемінності [42].

У наукових публікаціях підкреслюється, що нині все ще переважають жорсткі гендерні стереотипи в ставленні до жінок, які займаються спортом [13; 14], однак жінки все впевненіше кидають виклики чоловікам, опановуючи й досягаючи значних успіхів у важкій атлетиці, боксі, біатлоні, видах боротьби, футболі хокеї, тобто в тих видах спорту, які до певного часу вважалися суто чоловічими. Для якісного управління підготовкою за таких умов особливо важливо враховувати не лише анатомічну, соматичну, фізіологічну, біохімічну, вікову та ін., але й різницю чоловічої й жіночої психології [24].

Потрібно зазначити, що на сьогодні проведено досить багато досліджень, у яких визначено провідні риси особистості спортсменів-чоловіків, які сприяють їх удосконаленню в певному виді спорту [6; 7; 15; 17; 26; 29; 41; 46; 47]. Стосовно жіночого спорту таких даних трапляється значно менше [24].

Оскільки, як відзначають С. Ю. Козлова і В. А. Родіонов [25; 26], спортсменки-жінки відрізняються раннім початком спортивної кар'єри, скорішим досягненням найвищих результатів і швидшим її закінченням, ніж чоловіки, то актуальним є вивчення особистісних особливостей жінок у спорті з метою формування та вдосконалення найнеобхідніших особистісних якостей і властивостей, від яких напряму залежить ефективність удосконалення їхньої професійної майстерності та найшвидше досягнення її піку.

Наявні наукові дослідження з цієї проблематики не можна назвати достатніми, проте напрями публікацій останніх років свідчать, що вона починає цікавити все більшу кількість спеціалістів спортивної науки та психології спорту. У наявних матеріалах наводяться відомості, які переконливо свідчать, що емоційна сфера жінок є провідною в багатьох аспектах їхньої життєдіяльності [2; 25]. Це проявляється, зокрема, і в значно підвищеному, порівняно зі спортсменами-чоловіками, рівні емоційного збудження, зокрема особистісної тривожності [28]. Відзначено, що загалом мотивація жінок у спорті відрізняється спрямованістю на оволодіння знаннями й навичками, які мають для них практичне значення, у той час як у чоловіків превалує пізнавальний інтерес [13; 14]. Якщо ж розглядати зміну мотивації протягом спортивного становлення, то якщо на початку занять спортом мотивація спортсменок-початківців залежить переважно від впливу зовнішніх факторів, як-от рішення батьків, референтний персонаж, спортивні споруди поруч тощо, то під час спеціалізації в групах попередньої підготовки інтерес до цього виду спорту стає системним і глибоким та визначає зміну спрямованості мотивації на досягнення результату. При цьому спортивні психологи вказують на можливість більш вираженого рівня домагань і мотивації досягнення, ніж у більш кваліфікованих спортсменок [10]. Саме тому, як зазначає А. В. Родіонов, тренування жінок потребує використання значно більшого арсеналу методів та технологій під час тренувального процесу, ніж спортсменів-чоловіків [26].

Згідно з наявними даними самооцінка юних спортсменів не має гендерних відмінностей і в обох статей, зазвичай, характеризується показниками, нижчими від норми, що потребує посиленої уваги, пам'ятаючи про емоційність спортсменок, до їхнього стану, особливо у випадку поразок або невдало виконаних дій під час тренувань.

Показники уваги жінок-спортсменок мають дещо кращі показники, ніж чоловіки. Це логічно, оскільки, як зазначається в науковій літературі, у жіночому оці не лише від природи більша кількість конічних клітин (сприймають кольори), а й більш просторий периферійний зір. У жінок відповідний центр мозку налаштований на бачення сектору не менше ніж 45 градусів справа-зліва, угору-униз, а периферійний зір досягає 180 градусів, тоді як у чоловіків «тунельний» зір, що нагадує бачення через бінокль і надає перевагу під час слідування за віддаленими предметами у вузькому колі зору [15; 23].

У своїх дослідженнях реакції на рухомий об'єкт у дзюдоїстів – чоловіків і жінок – Г. В. Коробейніков зі співавторами виявили відмінності в різновидах складної сенсомоторної реакції, а саме: показники стабільності й точності були вищими в спортсменок, що науковці пояснюють кращими можливостями нейродинамічних функцій [17]. Але в дзюдоїстів-чоловіків встановлено кращі показники здатності до переробки зорових подразників та імпульсивності, що особливо актуально в умовах інформаційно напруженої діяльності [17]. Також у спеціальній літературі трапляються експериментальні відомості, які стверджують про перевагу жінок над чоловіками при вимірюванні в них швидкості та точності зорово-моторних реакцій під час виконання різних моторних завдань, раннього дозрівання моторики [2], тоді як чоловіки мають перевагу й більшу потребу в руховій активності [15]. Як бачимо, наявні дослідження майже не торкаються проблеми психологічних особистісних якостей, які є гендерно значущими для ефективної спеціалізації в спорті та сформованих у процесі занять конкретним видом спорту.

Мета дослідження – визначення особистісних особливостей кваліфікованих спортсменів у футболі залежно від їх статі.

Методи й організація дослідження – теоретичний аналіз науково-методичної літератури, матеріалів мережі Інтернет, методи психологічної діагностики, які апробовані протягом багаторічного науково-методичного забезпечення спортсменів футбольних команд України й також математично перевірені щодо їх взаємозв'язку з параметрами педагогічного контролю діяльності у футболі, а саме: вегетативний коефіцієнт – за К. Шипашом, індивідуально-психологічні риси особистості – за В. Бойко, властивості уваги – за коректурною пробою, властивості нервової діяльності – за Я. Стреляю, тип

мислення і його креативність, мотивація, спрямована на уникнення невдачі та досягнення успіху, – за Т. Елерсом, самооцінка – за С. Будасі, методи математичної статистики [8; 21; 33].

У дослідженні брали участь кваліфіковані спортсмени (16 чоловіків однієї з футбольних команд Вищої ліги; 23 жінки зі складу збірної команди України з футболу).

Під час аналізу експериментальних даних використано статистичні методи [1; 37]: описову статистику, вибірковий метод, χ^2 -критерій погодженості Пірсона, параметричні та непараметричні критерії.

Отримані значення показників перевіряли на їх відповідність закону нормального розподілу з використанням критерію погодженості.

Розраховували такі статистичні показники, як середнє арифметичне значення (\bar{x}), середнє квадратичне відхилення (S). Для показників, які не відповідали закону нормального розподілу, також наводилися значення медіани (Me), нижнього (25 %) і верхнього (75 %) кватилів.

Оцінку статистичної значущості відмінності між показниками жінок та чоловіків, які відповідали закону нормального розподілу, визначали за допомогою параметричного критерію Стьюдента для незалежних вибірок; які не відповідали закону нормального розподілу, розраховували за допомогою критерію Манна-Уїтні. Під час аналізу статистично значущої різниці між досліджуваними показниками задавався рівень надійності P=0,95 % (рівень значущості p = 0,05), а деякі результати отримані на більш високому рівні надійності P=0,999 % (рівень значущості p = 0,001).

Математична обробка проводилася на персональному комп'ютері IBM PC-Pentium-IV із використанням прикладних програмних пакетів Microsoft Excel XP і Statistica 10.0 (StatSoft, USA).

Результати дослідження та їх обговорення. Отримані статистичні дані (табл. 1) не виявили гендерних відмінностей щодо сформованого провідного типу мислення в спортсменів – у чоловіків і жінок переважає схематичний та образний типи мислення (рис. 1), що пояснюється значущістю й збільшенням долі уваги командної тактичної підготовки (після необхідного засвоєння основ індивідуальної та групової тактичної підготовки) на етапі збереження досягнень кваліфікованих футболістів. Установлені дані також підтверджуються отриманим рівнем креативності (за критерієм Манна-Уїтні) – творчого застосування сформованих у кваліфікованих футболістів обох статей типів мислення – \bar{x} - 8,9.

Таблиця 1

Результати порівняння значущих для ефективності діяльності психологічних показників особистості кваліфікованих футболістів за критерієм Стьюдента (жінки, n=23, чоловіки, n=16)

Психологічний показник	\bar{x} ж	\bar{x} ч	S ж	S ч	t	p
Практичний тип мислення	6.7	5.9	2.3	1.8	1.10	0.28
Схематичне мислення	8.9	7.8	1.6	1.9	1.78	0.08
Знакове мислення	7.1	6.8	2.4	1.7	0.48	0.64
Образне мислення	8.6	7.5	2.0	2.5	1.45	0.16
Ефективність уваги	692.4	627.4	95.8	223.4	1.25	0.22
НС - збудження	64.6	69.0	8.0	4.6	-1.70	0.10
НС – гальмування	61.4*	73.7*	11.9	10.5	2.92	0,01
НС - рухливість	63.0	64.4	7.8	6.4	-0.52	0.61
Мотивація на успіх	21.8	20.6	2.3	4.0	1.17	0.25
Мотивація на невдачу	13.4	15.4	4.4	4.4	-1.16	0.25
Самооцінка	0.56	0.55	0.14	0.22	0.13	0.90

Примітка. * – різниця між показником НС – гальмування жінок та чоловіків статистично значуща на рівні p<0,01.

Показники тесту індивідуально-психологічних рис особистості дають підставу говорити про високий ступінь вираженості процесів збудження й гальмування у випробовуваних спортсменів обох статей при перевазі в чоловіків нейродинамічної властивості гальмування, а в жінок – збудження (табл. 1). Ці

показники також уточнюються визначеними психологічними властивостями темпераменту екстравертованості-інтравертованості та нейротизму, при порівнянні яких (за критерієм Манна-Уїтні) у кваліфікованих футболістів обох статей виявлено розбіжності: при показнику екстравертованості \bar{x} – 20,7 – жінки; 15,6 – чоловіки, та нейротизму – \bar{x} – 19,4 – жінки; 10,6 – чоловіки. З огляду на те, що вказані індивідуально-типологічні властивості особистості є вродженими, можемо сказати, що в процесі занять спортом і подальшого вдосконалення відбувається природний відбір спортсменів саме з такими даними, які й дають змогу ефективно спеціалізуватись у футболі. Ці дані узгоджуються з дослідженнями інших науковців [2; 24; 28] про провідне значення емоційної сфери жінок та наявність значно підвищеного, порівняно зі спортсменами-чоловіками, рівні емоційного збудження.

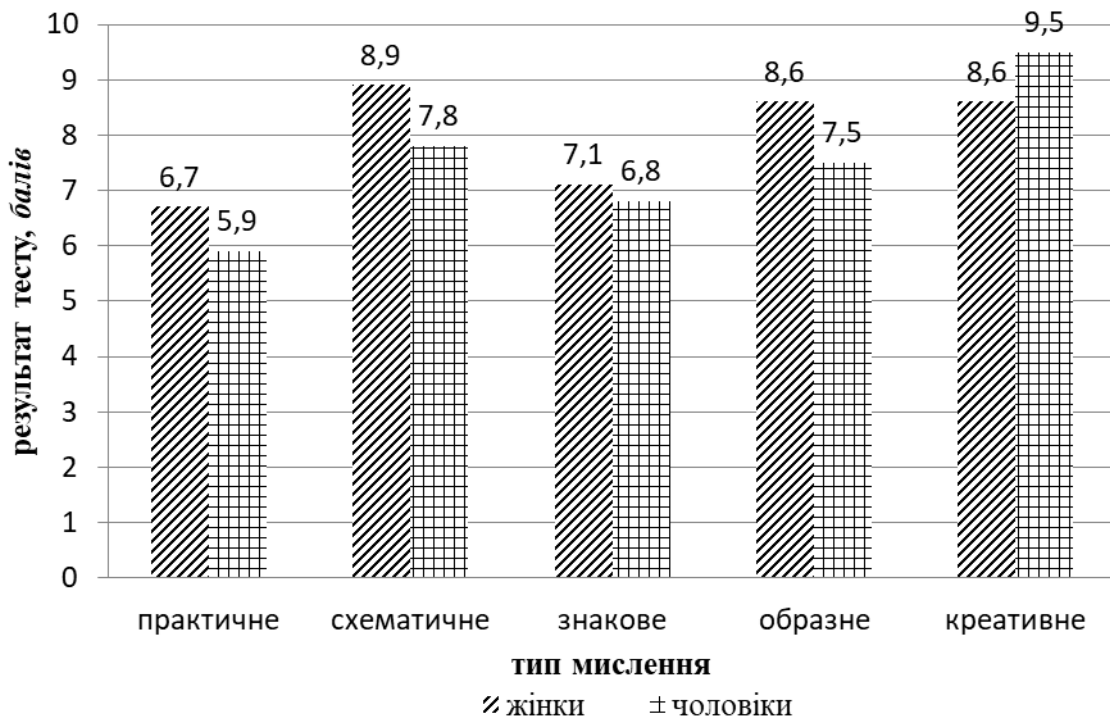

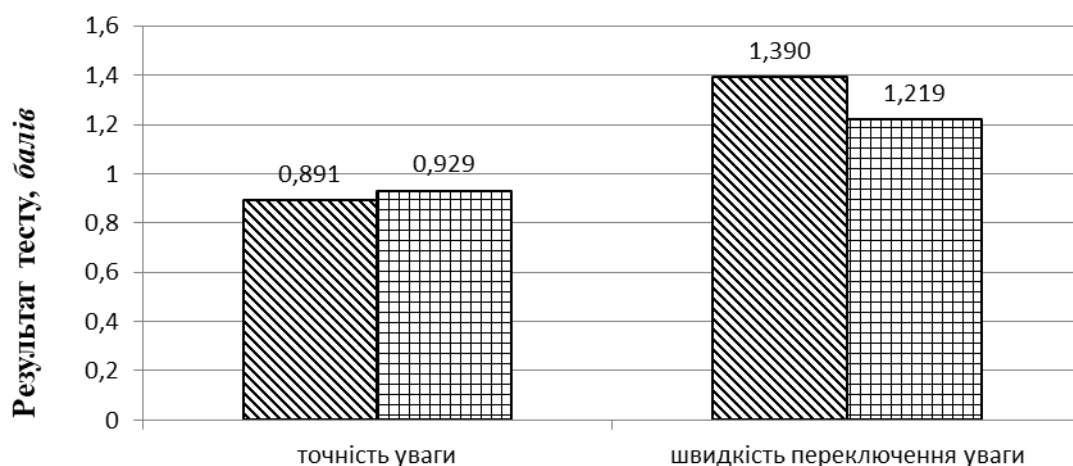
Рис. 1. Прояв типу мислення у кваліфікованих спортсменів футбольних команд

У ході досліджень у жінок-футболісток виявлено більший, ніж у чоловіків, показник ефективності роботи на увагу (\bar{x} – 692,4 і 627,4 відповідно), який свідчить про більшу кількість різноманітних деталей, які жінки тримають у полі своєї уваги під час змагальної діяльності, та встановлена більш швидка здатність переключення уваги з одного значущого об'єкта на інший, але чоловіки, згідно з отриманим показником точності роботи, яка потребує уваги, здатні більш точно вичленяти в ході змагальної діяльності ті головні деталі змагальної ситуації, які є значущими саме в кожній її окремий відрізок (рис. 2).

Важливою проблемою, що безпосередньо впливає на ефективність діяльності обстежених спортсменів обох статей, на яку вказують отримані нами результати, є те, що самооцінка випробуваних не досягає рівня нижньої границі норми (\bar{x} – 0,56 – жінки; 0,55 – чоловіки), що за відсутності зростання досягнень може спричинити появу внутрішньоособистісних комплексів (рис. 3).

Хоча Р. С. Уейнберг, Д. Гоулд зазначають, що раніше проведені дослідження не дали змоги визначитися щодо мотиву, спрямованого на досягнення успіху в жінок, порівняно з чоловіками [29], ми дослідили прояв ступеня вираження цього та мотиву на уникнення невдачі у висококваліфікованих спортсменів-футболістів чоловіків і жінок.

Серед наявної наукової літератури натрапляємо на думку про більш виражену мотивацію досягнення успіху в чоловіків, ніж у жінок, на що вказує, зокрема, К. Хорні [30]. Проте ці відомості не підтверджуються нашими даними, із яких видно, що мотивація, спрямована на досягнення успіху, дещо вища саме у кваліфікованих футболісток-жінок (\bar{x} – 21,8 – жінки; 20,6 – чоловіки), тоді як мотивація, спрямована на уникнення невдачі, переважає в спортсменів-чоловіків (\bar{x} – 13,4 – жінки; 15,4 – чоловіки).

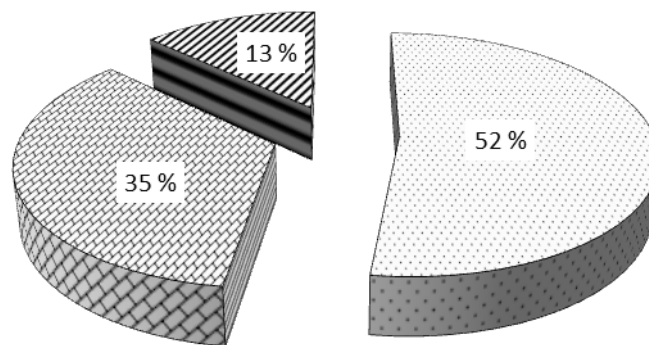
▨ - ЖІНКИ; ▩ - ЧОЛОВІКИ

Рис. 2. Гендерні особливості прояву показників точності роботи на увагу та швидкості переключення уваги в зорово-руховій системі у кваліфікованих футболістів

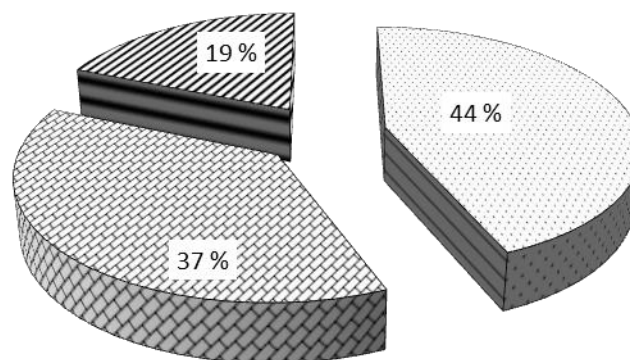
Рис. 3. Гендерні особливості самооцінки кваліфікованих футболістів

Тренувальна та змагальна діяльність кваліфікованих футболістів характеризуються постійним фізичним і психічним напруженням, яке часто за умов невдач і прорахунків перетворюється в психічне перенапруження, що спочатку може різко не позначатися на ефективності діяльності спортсмена, але стосуватися глибинних структур його особистості. Такі ситуації можуть виникнути як під впливом невдач у тренувальній або змагальній діяльності, так і внаслідок утворення внутрішньоособистісних комплексів, котрі спортсмен може осмислити й нейтралізувати лише за допомогою спортивного психолога [5; 6]. Саме тому постійно тримати під контролем один із дуже інформативних показників психологічного дослідження — вегетативний коефіцієнт (ВК) К. Шипоша, що визначає особливості актуального психофізіологічного стану спортсмена [33]. Цей метод дає змогу виявити зміни в поточному стані футболіста тоді, коли інші методи психодіагностики неефективні. Підтвердження наявності різноманітних особистісних проблем у випробуваних нами футболістів (жінок і чоловіків) є саме показники ВК (рис. 4).

Вегетативний коефіцієнт – жінки

- ▣ - норма;
- ▤ - трофотропна спрямованість;

Вегетативний коефіцієнт – чоловіки

- ▣ - норма;
- ▤ - трофотропна спрямованість;

Рис. 4. Гендерні особливості вегетативного коефіцієнта кваліфікованих футболістів (за К. Шипошем)

Ураховуючи отримані дані, можемо зробити висновок, що 48 % футболісток і 56 % футболістів мають порушення актуального психофізіологічного стану через різні причини – від труднощів щодо перенесення навантаження, необхідності застосування вольових зусиль для виконання запланованих тренувальних завдань (13 % – жінки; 19 % – чоловіки) до нагальної необхідності відновлення систем організму спортсмена, спрямованості на самозбереження, зниження активної тренувальної діяльності, потреби відпочинку, накопичення енергетичних запасів, посилення анаболічних, асиміляторних процесів (35 % – жінки; 37 % – чоловіки) [5].

Висновки. З урахуванням отриманих даних можемо зробити такі висновки: підтверджується думка [8] про наявність негативної сторони гендерних стереотипів, коли різниця відмінностей між чоловіками й жінками часто перебільшується і є реальною лише на словах, у результаті чого може гальмуватися розвиток тих якостей особистості, які їй потрібні для розвитку та успішної професійної спеціалізації. Це, зокрема, стосується й спортивної діяльності.

Установлені гендерні відмінності особистісних якостей кваліфікованих футболістів, на нашу думку, незначні та, найімовірніше, більше детерміновані вродженими гендерними особливостями: перевага в чоловіків нейродинамічної властивості гальмування ($\bar{x} = 73,7$), а в жінок – збудження ($\bar{x} = 64,6$); показника екстравертованості $\bar{x} = 20,7$ – жінки, 15,6 – чоловіки та нейротизму – $\bar{x} = 19,4$ – жінки, 10,6 – чоловіки; кращого показника ефективності роботи на увагу у футболісток ($\bar{x} = 692,4$ – жінки і 627,4 – чоловіки).

У кваліфікованих футболісток-жінок виявлено вищий рівень мотивації, спрямованої на досягнення успіху ($\bar{x} = 21,8$ – жінки; 20,6 – чоловіки); рівня мотивації, націленої на уникнення невдачі в спортсменів-чоловіків ($\bar{x} = 13,4$ – жінки; 15,4 – чоловіки).

Спортивна діяльність у футболі диктує свої вимоги до наявності, необхідного рівня сформованості й ступеня вираженості певної професійно значущої особистісної властивості особистості кваліфікованого спортсмена/спортсменки, що вимагає певного рівня особистісної готовності кваліфікованих футболістів/футболісток на етапі збереження спортивних досягнень.

Представлені в цій статті результати та висновки не вичерпують усієї суті поставленої проблеми та вказують на достатню кількість напрямів подальшого її дослідження.

Висловляємо подяку Альтману С. Й. (на сьогодні директор національних збірних команд Молдови); Реві В. С. (тренер збірної команди України з футболу 2015–2018 рр.); Бузніку А. І. (на сьогодні генеральний секретар Всеукраїнського об'єднання тренерів із футболу).

Джерела та література

1. Антомонов М. Ю. Математическая обработка и анализ медико-биологических данных. 2-е изд. (доп. и перераб.). Киев: МИЦ «Мединформ», 2018. 579 с.
2. Бендас Т. В. Гендерная психология: учеб. пособие. Санкт-Петербург: Питер, 2006. 431 с.
3. Берн Ш. М. Гендерная психология. Санкт-Петербург: Нева 2001. 320 с.
4. Булатова М. М. Жінки, спорт і демократія. *Проблеми та перспективи розвитку вищої школи та економіки в ХХІ столітті*: зб. тез виступів учасників Міжнарод. наук.-практ. конф.. Рівне: РВЦ МЕРУ ім. акад. С. Демянчука, 2018. С. 329–332.
5. Воронова В. И. Психологическое обеспечение подготовки спортсменов в футболе. *Наука в олимпийском спорте*. № 4. 2013. С. 32–39.
6. Воронова В. И., Шутова С. Е. Динамика эмоциональных состояний футболистов на разных этапах многолетней спортивной подготовки. *Наука в олимпийском спорте*. № 3. 2014. С. 62–69.
7. Воронова В. И., Шутова С. Е. Личностные качества футболистов высококвалифицированных футболистов, влияющие на эффективность их деятельности. *Футбол-профи*. Донецк, 2006. № 2(3). С. 34–43.
8. Гендерная психология. Практикум. 2-е изд./под ред. И. С. Клециной. Санкт-Петербург: Питер, 2009. 496 с.
9. Гендерний розвиток в суспільстві: (конспекти лекцій). 2-ге вид. Київ: ПЦ «Фоліант», 2005. С.7–47.
10. Говорун Т. Стать та сексуальність: психологічний ракурс: навч. посіб./Т. Говорун, О. Кікінеджи. Тернопіль: Навч. кн. Богдан, 1999. 384 с.
11. Грибкова Л. П. Влияние личностных особенностей гимнасток на надежность спортивной деятельности. *Психолого-педагогические особенности физического воспитания и спорта женщин*. Смоленск: СГИФК, 1986. С.77–84.
12. Дамадаева А. С. Гендер как фактор развития и самореализации спортсмена. Москва: НИИ развития ресурсов человека и социального здоровья общества, 2013. 238 с.
13. Дамадаева А. С. Психология гендерного развития личности спортсмена: дисс. ... д-ра психол. наук: 19.00.01: Общая психология, психология личности, история психологии/[Место защиты: Современ. гуманитар. акад.]. Москва, 2013. 382 с.: ил. РГБ ОД, 71 15-19/6.
14. Демина А. История становления и современное состояние женского спорта в странах Северной Африки и Ближнего Востока. *Наука в олимпийском спорте*. 2018. № 3. С. 18–24.
15. Ильин Е. П. Дифференциальная психология мужчины и женщины. Санкт-Петербург: Питер, 2002. 544 с.
16. Кон И. С. Психология половых различий. *Психология индивидуальных различий*. Москва. 1986. С. 47–57.

17. Коробейніков Г. В., Коробейнікова Л. Г., Ричок Т. М. Статеві нейродинамічні функції у елітних спортсменів. *Вісник Черкаського університету*. 2015. №2 (335). С. 55–58.
18. Маклаков А. Г. Общая психология: учеб. для вузов/А. Г. Маклаков. Санкт-Петербург: Питер, 2006. 583 с.
19. Мельникова Н. Ю. Эволюция женской олимпийской программы [Evolution of the women's Olympic program]. *Теория и практика физической культуры*. 1999. 6. 33–6.
20. Мягкова С. Н. Проблемы гендерной асимметрии в современном олимпийском движении [Problems of gender asymmetry in the modern Olympic movement]. *Теория и практика физической культуры*. 2001. № 3. С. 48–52.
21. Основи науково-дослідної роботи здобувачів вищої освіти за спеціальністю Фізична культура і спорт. Вид. друге, без змін / В. М. Костюкевич, О. А. Шинкарук, В. І. Воронова, О. В. Борисова; за заг. ред. В. М. Костюкевича, О. А. Шинкарук. Київ: Олімп. літ., 2019. 613 с.
22. Основи теорії гендеру: навч. посіб. Київ: «К.І.С.», 2004. С.157–182.
23. Пиз А., Пиз Б. Язык взаимоотношений мужчина женщина. Москва: Изд-во ЭКСМО-Пресс, Изд-во ЭКСМО-МАРКЕТ, 2000. 238 с.
24. Поклад А. К. Гендерные особенности и факторы успешности спортсменов-баскетболистов. *Ученые записки университета им. П. Ф. Лесгафта*. № 6 (112). 2014. С. 155–158.
25. Психологическое сопровождение детско-юношеского спорта: учеб. пособие/В. А. Родионов, А. В. Родионов и др. Москва: МГПУ, 2017. С.188–197.
26. Родионов А. В., Родионов В. А. Психология детско-юношеского спорта. Москва: Физическая культура, 2013. 278 с.
27. Стамбулова Н. Б. Психология спортивной карьеры. Санкт-Петербург: Центр карьеры. 1999. 368 с.
28. Ткалич М. Г. Гендерна психологія: навч. посіб. Київ: Академвидав, 2011. 248 с.
29. Уэйнберг Р. С., Гоулд Д., Основы психологии спорта и физической культуры: учебник. Киев: Олимп. лит., 1998. С. 308–316.
30. Хорни К. Женская психология. Санкт-Петербург: Вост.-Европ. ин-т психоанализа, 1993. 222 с.
31. Шапарь В. Б. Курс практической психологии. Харьков: Книж. клуб «Клуб семейного досуга»; Белгород: ООО Книж. клуб «Клуб семейного досуга», 2009. 416 с.
32. Шахлина Л. Г. Медико-биологические основы спортивной тренировки. Киев: Наук. думка, 2001. 325 с.
33. Шипош К. Значение аутогенной нормы и биоуправления с обратной связью электрической активностью мозга в терапии неврозов: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. мед. наук. Львов, 1980. 24 с.
34. Щекин Г. В. Как читать людей по их внешнему облику. 2-е изд. Киев: Украина, 1993. 239 с.
35. Щекин Г. В. Практическая психология менеджмента: Как делать карьеру. Как строить организацию: науч.-практ. пособие. Киев; Украина, 1994. С. 333–334.
36. Энциклопедия олимпийского спорта: в пяти томах/под общей ред. В. Н. Платонова. Т. 3. Киев: Олимп. лит., 2004. 630 с.
37. Byshevets N., Denysova L., Shynkaruk, O., Serhiyenko K., Usychenko V., Stepanenko, O., Syvash I. (2019) Using the methods of mathematical statistics in sports and educational research. *Journal of Physical Education and Sport*. Vol. 19 (3). Art 148. P. 1030–1034. doi:10.7752/jpes.2019.s3148
38. Fedorchuk S., Lysenko E., Shynkaruk O. (2019). Constructive and non-constructive coping strategies and psychophysiological properties of elite athletes. *European Psychiatry*. Vol. 56. P. 306–7.
39. Fedorchuk S., Tukaiev S., Lysenko, O., Shynkaruk O. (2018). The psychophysiological state of highly qualified athletes performing indiving with different level sofanxiety. *European Psychiatry*. Vol. 48, 681
40. Imas E., Shynkaruk O., Denisova L., Usychenko V., Kostykevich V. (2018). Physical and mental human health in the contemporary information environment. *Journal of Physical Education and Sport*. Supplement issue 18 (3). Art 261. P. 1791-5, doi:10.7752/jpes.2018.03261
41. Kostiukevych V., Shynkaruk O., Kulchytska I., Borysova, O., Vozniuk T., Yakovliv V., Denysova L., Konnova M., Khurtenko O., Perepelytsia O., Polishchuk V., Shevchyk L. (2019). Training process construction of the qualified volleyball women players in the preparatory period of two-cycle system of the annual training on the basis of model training tasks. *Journal of Physical Education and Sport*, Vol 19 (2). Art 63. P. 427–435
42. La France M. and Carmen B. The nonverbal display of psychological androgyny. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1980. Vol. 38. P. 36–49.
43. Locksley A., Colten M. E. Psychological androgyny: A case of mistaken identity? *Journal of Personality and Social Psychology*. 1979. Vol. 37. P. 1017–1031.
44. Loit B. Behavioral concordance with sex role ideology related to play areas, creativity, and parental sex typing in children. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1978. Vol. 36. P. 1087–1100.
45. Myers, A. M. and Lips, H. M. (1978). Participation in competitive amateur sports as a function of psychological androgyny. *Sex Roles*. 1978. Vol. 4. P. 571–578.

46. Shynkaruk, O., Lysenko, E., Fedorchuk, S. (2019). Assessment of psycho-physiological characteristics of the representatives of cyclic sports. *European Psychiatry*, Vol. 56, 679–680.
47. Shynkaruk O., Lysenko E., Fedorchuk S. (2019). External and internal factors of the formation of mental states. *European Psychiatry*, 2019, Vol. 56, 679.

References

1. Antomonov, M. YU. (2018). Matematycheskaya obrabotka y analiz medyko-byolohycheskykh dannykh. 2-e yzd. (dopolnennoe y pererabotannoe). Kyiv: MYTS «Medynform», 579.
2. Bendas, T. V. (2006). Hendernaya psikhologhiya ucheb. Posobyе. Sankt-Peterburg: Pyter, 431.
3. Bern, Sh. M. (2001). Hendernaya psikhologhiya/SHM. Bern. Sankt-Peterburg: Neva, 320.
4. Bulatova, M. M. (2018). Zhinky, sport i demokratiya. Zbirnyk tez vystupiv uchasnykiv Mizhnarodnoyi naukovopraktychnoyi konferentsiyi «Problemy ta perspektyvy rozvytku vyshchoyi shkoly ta ekonomiky v KHKHI stolitti». Rivne: RVTS MEHU im. akad. S. Demyanchuka, 329–332.
5. Voronova, V. Y. (2013). Psikhologhycheskoe obespechenye podgotovky sportsmenov v futbole. *Nauka v olymпыyskom sporte*, 4, 32–39.
6. Voronova, V. Y., Shutova S. E. (2014). Dynamyka émotsonal'nykh sostoyanyy futbolystov na raznykh étapakh mnoholetney sportyvnoy podgotovky. *ZH. Nauka v olymпыyskom sporte*, 3, 62–69.
7. Voronova, V. Y., Shutova, S. E. (2006). Lychnostnye kachestva futbolystov vysoko- kvalyfytsyrovannykh futbolystov, vlyayushchye na éffektyvnost' ykh deyatel'nosti. *ZH. Futbol-profy. Donetsk*, 2(3), 34–43.
8. Hendernaya psikhologhiya. Praktykum. 2-e yzd./pod red. Y. S. Kletsynoy. Sankt-Peterburg: Pyter, 2009, 496.
9. Hendernyy rozvytok v suspil'stvi: (konspekty lektsiy). 2-e vyd. Kyiv: PTS «Foliant», 2005, 7–47.
10. Hovorun, T. (1999). Stat' ta seksual'nist': psikhologhichnyy rakurs: Navch. posibnyk / T. Hovorun, O. Kikinedzhi. Ternopil': Navchal'na knyha. Bohdan, 384.
11. Hrybkova, L. P. (1986). Vlyyanye lychnostnykh osobennostey hymnastok na nadezhnost' sportyvnoy deyatel'nosti. Psikhologo-pedahohycheskye osobennosti fyzycheskoho vospytanyya y sporta zhenshchyn. Smolensk: S·HYFK, 77–84.
12. Damadaeva, A. S. (2013). Hender kak faktor razvytyya y samorealizatsyy sport·smena. Moskva: NYY razvytyya resursov cheloveka y sotsyal'noho zdorov'ya obshchestva, 238.
13. Damadaeva, A. S. (2013). Psikhologhiya hendernoho razvytyya lychnosty sport·smena: dys. ... d-ra psikhol. nauk: 19.00.01: Obshchaya psikhologhiya, psikhologhiya lychnosty, ystoriya psikhologhy / [Mesto zashchyty: Sovrem. humanyt. akad.]. Moskva, 382.: yl. RHB OD, 71 15-19/6
14. Demyna, A. (2018). Ystoriya stanovlenyya i sovremennoe sostoyanye zhenskoho sporta v stranakh Severnoy Afryky y Blyzhneho Vostoka. *Nauka v olymпыyskom sporte*, 3, 18–24.
15. Yl'yn, E. P. (2002). Dyfferentsyal'naya psikhologhiya muzhchyny y zhenshchyny. Sankt-Peterburg: Pyter, 544.
16. Kon, Y. S. (1986). Psikhologhiya polovykh razlychyy. Psikhologhiya yndyvdual'nykh razlychyy, Moskva, 47–57.
17. Korobeynikov, H. V., Korobeynikova, L. H., Rychok, T. M. (2015). Statevi neyrodynamichni funktsiyi u elitnykh sport·smeniv. *Visnyk Cherkas'koho universytetu*, 2 (335), 55–58.
18. Maklakov, A. H. (2006). Obshchaya psikhologhiya: Uchebnyk dlya vuzov. Sankt-Peterburg: Pyter, 583.
19. Mel'nykova, N. YU. (2006). Évol'yutsyya zhenskoy olymпыyskoy prohrammy [Evolution of the women's Olympic program]. *Teoryya y praktyka fyzycheskoy kul'tury*, 6: 33–6.
20. Myahkova, S. N. (2001). Problemy hendernoy asymmetryy v sovremennom olymпыyskom dvyzhenyy [Problems of gender asymmetry in the modern Olympic movement]. *Teoryya y praktyka fyzycheskoy kul'tury*, 3, 48–52.
21. Kostyukevych, V. M., Shynkaruk, O. A., Voronova, V. I. Borysova O.V. (2019). Osnovy naukovodoslidnoyi roboty zdobuvachiv vyshchoyi osvity za spetsial'nisty Fyzychna kul'tura i sport/za zah. red. V. M. Kostyukevycha, O. A. Shynkaruk. Kyiv: Olimp. lit., vyd. druhe, bez zmin, 613.
22. Osnovy teoryi henderu: Navchal'nyy posibnyk. Kyiv: «K.I.S.», 2004, 157–182.
23. Pyz, A, Pyz, B. (2000). Yazyk vzaymootnoshenny muzhchyna zhenshchyna. Moskva: Yzd-vo ÉKSMO-Press, Yzd-vo ÉKSMO-MARKET, 238.
24. Poklad, A. K. (2014). Hendernye osobennosti y faktory uspehnosty sport·smenov-basketbolystov ZH. Uchenye zapysky unyversyteta ym. P. F. Les·hafta, 6 (112), 155–158.
25. Psikhologhycheskoe soprovozhdenye det·sko-yunosheskoho sporta: uchebnoe posobyе/V. A. Rodyonov, A. V. Rodyonov y dr. Moskva: MHPU, 2017, 188–197.
26. Rodyonov, A. V, Rodyonov, V. A. (2013). Psikhologhiya detsko-yunosheskoho sporta. Moskva: Fyzycheskaya kul'tura, 278.
27. Stambulova, N. B. (1999). Psikhologhiya sportyvnoy kar'ery / NB.Stambulova. Sankt-Peterburg: Tsentr kar'ery, 368.
28. Tkalych, M. H. (2011). Henderna psikhologhiya: navch. posib. Kyiv: Akademydav, 248.
29. Uéynberh, R. S., Hould D. (1998). Osnovy sporta y fyzycheskoy kul'tury: Uchebnyk. Kyiv: Olymp. lyt., 308–316.

30. Khorny, K. (1993). Zhenskaya psikhologhiya. SPb., Vost.-Evrop. yn-t psikhohalyza, 222.
31. Shapar', V. B. (2009). Kurs praktycheskoy psikhologhiy. Khar'kov: Knyzhnyy Klub «Klub semeynoho dosuha»; Belhorod: OOO Knyzhnyy Klub «Klub semeynoho dosuha», 416.
32. Shakhlyna, L. H. (2001). Medyko-byolohycheskye osnovy sportyvnoy trenyrovky. Kyiv: Naukova dumka, 325.
33. Shyposh, K. (1980). Znachenye avtohennoy normy y byoupravlenyya s obratnoy svyaz'yu élektrycheskoy aktyvnost'yu moz'ha v terapyi nevrozov: Avtoref. dys. na soyskanye uchen. stepeny kand. med. nauk, 24.
34. Shchekyn, H. V. (1993). Kak chytat' lyudey po ykh vneshnemu oblyku. – 2-e yzd. Kyiv: Ukrayna, 239.
35. Shchekin, G. V. (1994). Prakticheskaya psikhologiya menedzhmenta: Kak delat' kar'yeru. Kak stroit' organizatsiyu: Nauchno-prakticheskoye posobiye. Kyiv; Ukraina, 333–334.
36. Entsiklopediya olimpiyskogo sporta. V pyati tomakh/Pod obshchey red. V. N. Platonova. T. 3. Kiev: Olimp. lit., 2004, 630.
37. Byshevets, N., Denysova, L., Shynkaruk, O., Serhiyenko, K., Usychenko, V., Stepanenko, O., Syvash, I. (2019) Using the methods of mathematical statistics in sports and educational research. *Journal of Physical Education and Sport*, Vol 19 (3), Art 148, 1030–1034. doi:10.7752/jpes.2019.s3148
38. Fedorchuk, S., Lysenko, E., Shynkaruk, O. (2019). Constructive and non-constructive coping strategies and psychophysiological properties of elite athletes. *European Psychiatry*, Vol. 56, 306–7.
39. Fedorchuk, S., Tukaiev, S., Lysenko, O., Shynkaruk, O. (2018). The psychophysiological state of highly qualified athletes performing indiving with different level sofanxiety. *European Psychiatry*, Vol, 48. 681.
40. Imas, E., Shynkaruk, O., Denisova, L., Usychenko, V., Kostykevich, V. (2018). Physical and mental human health in the contemporary information environment. *Journal of Physical Education and Sport*. Supplement issue 18 (3), Art 261, 1791–5. doi:10.7752/jpes.2018.03261
41. Kostiukevych, V., Shynkaruk, O., Kulchytska, I., Borysova, O., Vozniuk, T., Yakovliv, V., Denysova, L., Konnova, M., Khurtenko, O., Perepelytsia, O., Polishchuk, V., Shevchyk, L. (2019). Training process construction of the qualified volleyball women players in the preparatory period of two-cycle system of the annual training on the basis of model training tasks. *Journal of Physical Education and Sport*, 19 (2), 63, 427–435.
42. La France, M., Carmen, B. (1980). The nonverbal display of psychological androgyny. *Journal of Personality and Social Psychology*, 38, 36–49.
43. Locksley, A., Colten, M. E. (1979). Psychological androgyny: A case of mistaken identity? *Journal of Personality and Social Psychology*, 37, 1017–1031.
44. Loit, B. (1978). Behavioral concordance with sex role ideology related to play areas, creativity, and parental sex typing in children. *Journal of Personality and Social Psychology*, 36, 1087–1100.
45. Myers, A. M., Lips, H. M. (1978). Participation in competitive amateur sports as a function of psychological androgyny. *Sex Roles*, 4, 571–578.
46. Shynkaruk, O., Lysenko, E., Fedorchuk, S. (2019). Assessment of psycho-physiological characteristics of the representatives of cyclic sports. *European Psychiatry*, 56, 679–680.
47. Shynkaruk, O., Lysenko, E., Fedorchuk, S. (2019). External and internal factors of the formation of mental states. *European Psychiatry*, 56, 679.

Стаття надійшла до редакції 21.08.2019 р.